Mirko Barjaktarović

ETNOLÓGIAI KUTATÁSOK VAJDASÁGBAN

Bár Vajdaság sík és egyhangú vidék, földrajzi szempontból mégis érdekes, sajátos is (futóhomok, lösz, mocsarak). Történelmi etnológiai (és néprajzi), valamint szociológiai szempontból mindig bővelkedett eseményekben és folyamatokban. Sík és termékeny jellegénél fogva, mivel viszonylag könnyen elérhető a különböző népek közös „recipiensévé" (Cvijić) vált. Még manapság is olyan terület, amelyen sajátos etnikai, etno-biológiai és kulturális folyamatok mennek végbe. Olyan folyamatok, amelyek kétségkívül szélesebb és általánosabb tudományos érdeklődésre tarthatnak számot, mint amilyen gyakorlati jelentőségük van napjaink valóságfolyamatában.

Az utóbbi két és félszáz évben Vajdaság lakossága, tervszerű alakítással és egyéb módon vegyessé vált. A lakosság egy részét a hatóságok telepítették és segítették, más része menekültként telepedett le, ismét mások pedig jobb életfeltételeket kerestek itt, de voltak olyanok is, akik munkaerőként kerültek ide. Ennek következtében fellelhető az etnikai összekapcsolódás és asszimiláció, vagy az etnikai elkülönülés lappangó, spontán, esetleg durva és erőszakos folyamata.

Vajdaság egyes vidékein a múlt század végéig a katonai határőrvidék sajátos szervezeti formája érvényesült és az itt lakók bizonyos kiváltságokat élveztek. Tartományunkat azonban nem uralták teljesen sem az osztrákok, sem a magyarok vagy a törökök, és a felszabadítása sem ment végbe egyszerre, ami azt jelenti, hogy a különböző vidékeken más-más kultúrák honosodtak meg. A nagy vándorlásokkor ide menekülő szerb lakosság körében a görögkeleti egyháznak hosszú időn át hangsúlyozott szerepe és jelentősége volt. A katolikusoknak viszont, mint az államvallás hordozóinak, természetes, hogy meghatározott előjogaik voltak. Mindenesetre Vajdaság így etnikailag és kulturálisan mind tarkább lett. Olyan körülmények alakultak ki, hogy nemcsak különböző származású és különböző időpontban ideköltöző, hanem különböző kötelezettségű és nem egyenlő jogú, eltérő tulajdonviszonyokkal rendelkező és kultúrájú emberek kerültek egymás mellé. Vidékünkön a tizennyolcadik

századtól két kultúra hullámai csaptak össze: a balkáni és a középeurópai, míg végül az utóbbi győzedelmeskedett.

Tehát Vajdaságban sajátos földrajzi, történelmi, társadalmi és gazdasági viszonyok évrényesültek, így magától értetődő, hogy a nép életét sajátos jelenségek jellemezték. Vidéken pl. sokkal hamarabb kialakult a munkásosztály, mint a városokban, a kapitalizmus pedig először a mezőgazdaságban fejlődött ki, s csak aztán a többi gazdasági ágban.

Vajdaság tehát sohasem képezett egységes etnikai vagy kulturális egészet. Az itt élő népek sem egységesek származásukat és letelepülésüket illetően, de kultúrájuk és vallásuk sem azonos. A ruszinok nem érzik magukat ukránoknak, nem minden bunyevác tartja magát horvátnak, a szlovákok és a magyarok részben katolikus, részben protestáns vallásúak stb. Általában véve Vajdaságban manapság többé-kevésbé a következő területi egységeket különböztethetjük meg: Bánátban Poljadija, Gornjani és Ere, Szerémségben Planinci és Podlužje, Bácskában pedig Sajkás és Paorija. Gyakori jelenség, hogy vajdasági helységek etnikailag sem homogének. A bánáti Gudurica faluban pl. tíz nemzetiség él együtt.

De minden különbözőség és a helyi jelleg ellenére az általános természeti és gazdasági körülmények, valamint a történelmi viszonyok mégis az egységesülés irányába hatottak, kulturális közeledést eredményeztek és a különböző származású vajdasági lakosság körében számos, majdnem teljesen azonos jelenség alakult ki. Idővel közös vajdasági, jobban mondva pannon kultúrjelleg alakult ki, még ha az csak az anyagi kultúrában fejeződött is ki. A sajátságos természeti viszonyok az itt élő emberek fizikumát is meghatározzák.

*

Vajdaság tarkaságára (egyrészt a kulturális kiegyenlítődésre, másrészt pedig a sokféleségre) már rég felfigyeltek. Olyan elképzelések és próbálkozások is voltak, hogy hozzá kell látni a vidék alapos és tervszerű etnikai tanulmányozásához. Jovan Cvijić már 1922-ben a Matica srpskában hangsúlyozta a tudományos kutatómunka, a kollektív kutatás megszervezésének szükségességét, a múzeumok létrehozásának a tudományos kutatásban játszott szerepét. Megemlíti például egyrészt a helységek és típusaik, valamint a vidék közötti kapcsolatot, másrészt pedig a helységek és a lakosság eredete közötti összefüggést. Cvijić nemcsak a muzeális (néprajzi) tárgyak gyűjtését javasolta, hanem azok elterjedtségének a megállapítását is, kölcsönös összehasonlítással. Ugyancsak fontosságot tulajdonított az írott anyag és az adatok rendszerezésének és közzétételének. Cvijić ezt földrajztudósként javasolta és rendszerezte így.

Jovan Erdeljanović etnológus, aki egyébként született vajdasági és Cvijić-tanítvány volt, egy lépéssel tovább ment. 1925-ben összeállította és a Matica srpska kiadványaiban közzétette a népélet és szokások tanulmányozására vonatkozó utasításait (Uputstva az ispitivanje narodnog

života i običaja). A rákövetkező, 1926. évben Erdeljanović a Letopis Matice srpske című folyóiratban hivatkozik az előző évi utasításokra és rámutatott Vajdaság etnológiai tanulmányozásának jelentőségére, mert szerinte a lakosságnak vannak archaikus rétegei is, de különböző külső kultúrhatások is észlelhetőek, amiről a kedvező körülmények folytán viszonylag jelentős írásos anyag maradt fenn a múltból (Letopis 308. sz., 186—189. old.). A Letopis 1927. évi 313. számában (120—121. old.). Erdeljanović ismét visszatért ezeknek a kutatásoknak a jelentőségére és rámutatott, hogy Vajdaságban (tágabb értelemben véve) léteznie kell a szerb lakosság egy régebbi — akár egészen elenyésző — rétegének is. Állításának alátámasztására megemlítette a szláv eredetű régi helységneveket, egyes nyelvi vonásokat (az észak-bánáti íző vonásokat például), valamint az emberek antropológiai vonásait, amelyek szerinte a keleteurópai északi rasszhoz tartoznak. De az akkor ötvenes éveiben járó Erdeljanović nem maradt meg ennél. Egy rövidebb tanulmányt írt a krassóiakról mint a szláv lakosság régebbi rétegéről és egy nagy monográfiát adott ki a bunyevácokról. 1922-től 1928-ig a nép körében tanulmányozta a bánáti helységeket és a lakosság eredetét. (Ez a munkája hamarosan megjelenik.)

Egy évtizeddel később Bogdan Čiplić, Erdeljanović vajdasági tanítványa jelentkezett, hogy mielőbb hozzálásson Vajdaságnak, „a népek mozaikjának" a rendszeres tanulmányozásához. Hangsúlyozta, hogy ennek a tanulmányozásnak az eredményeit nemcsak más tudományágak használhatják fel, hanem gyakorlati haszon is származhat belőle (a babona elleni sikeres küzdelem érdekében például előbb jól meg kell azt ismernünk, Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, XVIII., 11—12. füzet, Belgrád, 1938.).

A második világháborút követően a Matica srpskában és az újonnan megalakított Vajdasági Múzeumban szervezett és rendszeres etnológiai kutatás indult meg. A Matica srpskában megfelelő csoportot alakítottak ebből a célból. Branislav Bukurovnak és Rajko Nikolićnak ebben sajátos szervezői és mozgósító érdemei vannak. Ők állították össze a vajdasági települések tanulmányozásával kapcsolatos tartalmas utasítást (Uputstva za proučavanja vojvođanskih naselja, Újvidék, 1955.), amelyben hangsúlyozták, hogy valamely település helyzetének, típusának, jellegének és szerepének a tanulmányozásakor foglalkozni kell annak környezetével, domborzatával, éghajlatával, növényvilágával, vízrajzával és lakosságának összetételével. Az Utasítás második felében külön gondot fordítottak Vajdaság sajátos jegyeinek tanulmányozására, arra hogy milyen mozzanatok késztették a különböző népeket együttműködésre és összetartásra.

Milenko Filipović Vajdaság betelepítésének a tanulmányozása című cikkében (Újvidék, 1958.) állást foglalt egy olyan intézménynek a létrehozása mellett, amelynek a feladata Vajdaság tanulmányozása volna. Ez egyesítené a különböző nézőpontú és sokoldalú tanulmányozást. Írásában úgy véli, hogy először a legújabb vajdasági telepesek tanulmányozásával

kellene kezdeni, azzal hogy mi mindent hoztak magukkal, majd pedig, hogy miként alkalmazkodnak és viszonyulnak a helyi lakossághoz és annak a kultúrájához. Kiemeli, hogy a tartomány etnikai sokrétűsége a lakosság különböző vidékekről és időszakokban való betelepítésének az eredménye. Filipović a Matica srpska és a Vajdasági Múzeum támogatásával kutatást szervezett a vajdasági szerb népviselet tanulmányozására és a bánáti hercegovinai telepesek körébe. Ez a két monográfia jelentősen hozzájárult tartományunk megismeréséhez. Az utóbbi években a Matica srpska néhány kisebb feldolgozást is közzétett a legújabb vajdasági telepesekről. Befejező fázisába érkezett a Sajkás vidéki etnológiai monográfia kidolgozása is, aminek a gondozásával Rajko Nikolićot bízták meg.

Az utóbbi két évtized folyamán a múzeumokban dolgozó vajdasági etnológusok eredményesen hozzájárultak a Jugoszláv Etnológiai Atlasz kidolgozásához és rendszeresen tanulmányozták a vajdasági cigányokat. Egyébként a vajdasági múzeumoknak (nemcsak az etnológusoknak) van egy évkönyve is (Rad vojvođanskih muzeja), ami már teljes két évtizede megjelenik, és a Vajdasági Múzeumnak is vannak külön kiadványai (az első füzet a Bánát jugoszláviai részén élő román népviselettel foglalkozik).

Mind a háború előtti és utáni etnológiai kutatások jó alapot képeznek a további munkához. Vajdaságnak ma már viszonylag jó szakemberei is vannak (ezenkívül amatőr kutatók is működnek, akiknek a munkáját hasznosítani kell). A Matica srpska mellett az ilyen kutatások iránt gyakran már tartományi vagy regionális jellegű intézmények is érdeklődést tanúsítanak, s erre pénzeszközeik is vannak. A második világháború után majd minden nagyobb városban létrehozott helytörténeti vagy nemzeti múzeumoknak külön pénzeszközeik vannak a muzeális értékű tárgyak beszerzésére és megőrzésére. Ezek a gyűjtemények külön jelentőséggel bírnak.

Vajdaságunk érdekes és gazdag etnológiai jelenségei nemcsak koruknál és eredetüknél fogva érdemelnek figyelmet, hanem a rendkívül élénk és sokrétű változások végett is, amelyek gyorsított ütemben mennek végbe soknemzetiségű tartományunkban és a kulturális integráció és az internacionalizálódás irányába haladnak. A folyamatok egy része azonban a lakosság helyi jellegének megőrzését célozza. Ez kiváló alkalmat ad az elméleti feltevések tudományos és gyakorlati ellenőrzésére, igazolására vagy megdöntésére. A telepeseknek az új földrajzi, etnikai és kulturális közeghez való alkalmazkodása pl. olyan folyamat, amely manapság is, s szemünk láttára ismétlődik ki tudja immár hányadszor. Más vidéken hiába keresnénk és kutatnánk ezeket a jelenségeket és folyamatokat, már nem követhetnénk nyomon őket.

II.

Az általános megállapítások után most rátérünk azokra az alapvető problémákra és témákra, amelyeket egyénileg és közösen, egészében és részleteiben, egyaránt kutatni és tanulmányozni kellene. A tanulmányozási módszereket nehéz lenne előre meghatározni. Talán ez nem is volna helyénvaló, hisz a feldolgozási és munkamódszert mindig a forrásanyag és az adathalmaz határozza meg.

Először az ún. helyszíni munkával, vagyis az egyes jelenségeknek, kérdéseknek és problémáknak a nép körében való közvetlen tanulmányozásával foglalkoznánk. Manapság azonban már nem elégedhetünk meg csak a nép körében való tanulmányozással, hanem megfelelő adatfeldolgozásra is szükség van. Mindenekelőtt *írásbeli* források (archívum, anyakönyv, statisztika, tudományos tanulmány), *képzőművészeti* adatok (freskó, kép, rajz stb.), és *múzeumi* tárgyak állnak a rendelkezésünkre, amelyek a közvetlen használatból kerültek mostani helyükre. Csak ezt követően kerülhet sor a tárgy vagy a jelenség helyszíni tanulmányozására, ott ahol létrejött, elterjedt, létezett és esetleg elenyészett. A helyszíni feldolgozásnak is különböző módjai vannak (beszélgetés, személyes megfigyelés, kérdőíves módszer stb.). Manapság ezeket a kutatásokat nagyban megkönnyíti a hangszalag és a film. Egyes tárgyak korának a megállapításához felhasználhatók a régészeti leletek is (pénz, kerámia, eszközök). Meg kell azonban jegyezni, hogy minden forrást, minden adatot és visszaemlékezést fenntartással kell fogadni. Felesleges is talán mondani, hogy például egyes írásos adatok sem megbízhatók, sőt egészen pontatlanok, mert annak idején teljesen más volt a rendeltetésük. A korábbi magyar statisztikák pl. a szerbeket és horvátokat az alábbi néven is emlegetik: rácok, illírek, bunyevácok, dalmátok, sokácok, krassóiak. A mi háború előtti statisztikánk ugyanilyen megbízhatatlan a lakosság anyanyelvét és felekezeti hovatartozását illetően. A katolikusok említésekor például nem tudhatjuk, hogy magyarokról, szlovákokról, bunyevácokról, németekről vagy másokról van-e szó. Természetes tehát, hogy az ilyesmi a népi és szájhagyományban sem ritka.

*

A lakosság. Ezzel a kérdéssel többnyire az antropológusok, az etnológusok, a demográfusok, antropo-geográfusok stb. foglalkoznak. Az etnológia szempontjából csak azt kell kikutatni és megállapítani, hogy honnan származik a lakosság. A származás kiderítésével ugyanis már fény derült a kulturális jelenségekre is, hisz az emberek általában véve hosszan megőrzik a korábbi hazájukból magukkal hozott sajátosságokat. Ha nagyobb számban települnek le, akkor szokásaikat az ott élő lakosság is átveheti. Egyes esetekben például csupán a beszédből megállapítható valamely népcsoport származása.

Egy népcsoport embertípusának a tanulmányozásához természetesen

nem elég a külső megfigyelés, leírás és a más típusokkal való összehasonlítás. Ezt a kérdést egy külön (antropo-metriai) módszerrel kell tanulmányozni. Erdeljanović például logikai úton következtetett, ezért a bánátiak között szerinte nagyszámú zömök, széles mellkasú ember van, legalábbis a helyi körülményekhez és feltételekhez hozzáidomultak között. Ez azonban nem feltétlenül így van. Živojin Gavrilović biológus és antropológus méréseket végzett a Likából idetelepültek körében és megállapította, hogy a Vajdaságban született líkai származásúak magasabbak, valamivel nagyobb súlyúak és mellkasuk is nagyobb, mint líkai kortársaiké. Egyébként természetes azt feltételezni, hogy a megváltozott körülmények között az ember is alkalmazkodik és változik. A hegyvidékről Vajdaságba települők számára a változás jelentős volt (a magassági viszonyok, a levegő, víz stb.). Vajdaságban a táj egyhangú. Itt kevesebb az erdő, a nyarak naposabbak és hosszabbak. A hegyi telepeseknek ezenkívül hozzá kellett szokniuk a nagyobb megterheléssel járó mezőgazdasági munkához. Vajdaságban zsírosabb ételeket fogyasztanak. Mindez a hegyvidékieknek egy teljesen új közeget jelentett. Bukurov ezért úgy véli, hogy a vajdasági körülmények, különösen a domborzat és az éghajlat pszichikailag is kihatott a legújabb telepesekre. Náluk már — mondja — a gondolkodási folyamat „lassúb" és ítéleteik is kevésbé határozottak.

Egyébként a települések és vidékek lakosságának eredetét írott források alapján ellenőrzik (ha van ilyen). A Dinári-hegyekben szétszóródott lakosság körében sokáig fennmaradnak a származási hagyományok, s így az antropo-biográfiai és etnológiai kutatásokat többnyire csak az emberek elbeszélésére alapozták. Csakhogy ezek nem mindig pontosak. Ha azonban a lakosság nemrég költözött az illető vidékre, mint például a legújabb vajdasági telepesek, akkor az általuk közölt adatok nem kérdésesek. Minél inkább távolodik az áttelepülés időpontja, annál bizonytalanabb a szájhagyomány. Sőt mi több, az ilyen szájhagyomány már teljesen téves lehet, mert az emberek a múltat szívesen kötik valamilyen jelentős vidékhez vagy személyhez. A Dinári-hegyvidék lakosságánál, különösen a nemrégi törzsek területén ilyen esetek gyakran előfordulnak.

Ha valamely falu vagy vidék lakossága különböző, akkor meg kell állapítani az egyes családok vagy a lakosság egyes rétegének a letelepedési idejét, annak okát és módját. Ezenkívül azt is meg kell állapítani, hogy milyen alapon csoportosul (etnikai, származási alapon vagy korábbi hazája szerint, foglalkozása, felekezeti hovatartozása alapján stb.). Ki kell kutatni, hogy hogyan viszonyulnak egymáshoz az emberek, hogyan tekintenek egymás etnikai sajátosságaira, valamint hogy mi képezi alapvető értékeiket: a becsület, a vagyon, az egészség, a szabadság vagy valami más. Miben ésszerűbbek és konzervatívabbak egyesek másoknál? Foglalkozni kell a népmozgással is (először a természetes biológiai változásokkal) és áttelepülésével. Manapság például tömegesen költöznek át a fiatalok a falvakból a városba, az iparvidékekre. A föld-

művelést majdhogynem túlhaladottnak tekintik, sőt meg is vetik. Mivel magyarázható pl., hogy a falvakban többnyire csak az idősebb korosztály marad?

Egyes családok eredetét gyakran a vezetéknevük elárulja: (Magyar, Horvát, Bosnyák, Erdélyi, Bunyevác, Crnjanski...). A vezetéknevek, valamint a személynevek, amennyiben megőrződtek, gyakran az adott család korábbi nemzetiségére utalnak. Így például a katolikus szlovákok (a kupuszinaiak, az écskaiak, a temeriniek) már elmagyarosodtak, de megőrizték szláv vezetéknevüket. Cseh és szlovák vezetéknevek manapság a szerbek és a horvátok körében is előfordulnak. (Bartos, Jonke). Versecen voltak Popović vezetéknevű németek, Adorjánon Milutinović és Jovanović, Bánátban pedig Novaković nevű magyarok élnek. A Kikinda melletti Veliko Selo lakosságát a XVIII. században telepítették Franciaországból, de vezetéknevük csak az anyakönyvekben maradt meg, mert akik nem tértek vissza azonnal, azok elnémetesedtek.

Gyakorta a lakosság eredetére vallanak a szülőföldjükről magukkal hozott és megőrzött etnikai sajátosságok, mint például a beszéd és a népszokások. Erdeljanović Bánátban gornjánokat és donjanokat különböztet meg. A donjanokon bizonyos korlátoltságot, az őszinteség hiányát és kapzsiságot figyelt meg. Ezt azzal magyarázza, hogy itt a lakosság hosszabb ideig volt elnyomás alatt, de hozzáteszi, hogy ennek a csoportnak az eredete visszavezethető a Kosovo-résavai vidékre, ahol a lakosságot egyébként is ilyen vonások jellemzik. A bánáti nyelvjárások ezt a feltételezést igazolják. A Sremski Karlovci-i múzeumban olyan tárgyak is ki vannak állítva (például Nikinciben beszerzett gyapjúharisnyák), amelyek két és fél évszázad alatt semmilyen változáson sem mentek át. Ezek a tárgyak például manapság is használatosak a rugóvói albánok körében és Kosovo más vidékein. A nikinci és ratkovci albánok elszlávosodtak, de korábbi kultúrájuk nyomait még most is viselik.

Ha a hagyomány feledésbe merült, akkor az illető vidék lakosságának az eredetét földrajzi nevek alapján is meg lehet állapítani. A bánáti Benesevo és Kuman falunevek valószínűleg a valamikor ideköltözött és elmagyarosodott besenyők és kunok emlékét őrzi. A szerémségi falvak jelentős részének a neve (Sot, Ilok, Divos, Calma, Grgeteg) a magyarok korábbi jelenlétére és hatalmára utal. Becskerek (Zrenjanin) egyik városrészét a spanyol telepesek után Barcelonának hívták. Természetesen az ilyen esetekben nagyon óvatosnak kell lenni. Bánátban régebben horvátoknak hívták a Horvátországból ideköltözött szerbeket. Jadarban az emberek még ma is azt mondják a szerémségi emberre, hogy magyar, ami alapjában véve a valamikori magyar területről származót jelöli.

Az új településeken a betelepülők esetenként rokonság vagy szülőföldjük vidékei szerint csoportosulnak. Ez már afféle íratlan szabály, mert így könnyebben átvészelik a helyváltoztatást. Az idegen vidéken az emberek ismét az övéik körébe kerülnek. A második világháború után véghezvitt vajdasági telepítéskor a hatóságok ezt tudták, és az érkezőket így is csoportosították. Például a krcedini és slankameni szlovákok

kölcsönösen közeledtek egymáshoz és egy új szlovák települést alapítottak, Slankamenački Vinogradit. A Boszniából Vajdaságba települő ukránok pedig majdnem kizárólag az etnikailag hozzájuk legközelebb álló ruszinok mellé településnek. (Vukovar, Bikić, Dol, Šid, Sremska Mitrovica). A keresztúri földnélküli ruszin családokat például a második világháborút követően a Topolya melletti Orahovóra telepítették, ahol azok egy külön településbe tömörültek (Novo Orahovo). Régóta ismeretes, hogy az egymással rokoni kapcsolatban álló cigányok külön települést vagy negyedet alkotnak.

Ha már a lakosság eredetéről beszélünk, akkor itt jegyezzük meg, hogy a szerémségi szlovákokat pl. nem közvetlenül Szlovákiából telepítették, hanem Bácskából. Először idénymunkásnak jöttek (napszámosnak, mezőőrnek, vincellérnek), majd pedig véglegesen letelepedtek. Ezek a bácskai szlovákok évtizedeket töltöttek Vajdaságban, mielőtt Szerémségbe telepedtek volna. Ez azt jelenti, hogy némiképp már alkalmazkodtak a helyi körülményekhez. A ruszinok esete ennél összetettebb. Ők először Keresztúrra (1746) és Kucorára (1763) telepedtek. Ezeknek az első telepeseknek szlovák elemek keveredtek a beszédébe. Ezért alakult ki az a vélemény, hogy ők valójában szlovák (szirácki) eredetűek. Azonban a ruszinok nyelvében lengyel elemek is felfedezhetőek. Honnan kerülhetett ennek a lakosságnak a nyelvébe szlovák és lengyel nyelvi hatás? Amikor összeomlott az önálló ukrán állam, Nyugat-Galícia, akkor hosszú időn át a lengyel feudalizmus és katolikus egyház hatásának volt kitéve. Innen az ukránok (rutének, ruszinok) egy része annak idején átköltözött Kelet-Szlovákiába, ahonnan később egy részük Vajdaságba jött. Bácskában, azaz az alföldön, a magyar nyelv hatása alá kerültek az ukránok (illetve ruszinok). A Krakkó és Przemysl térségéből származó ukránok tehát előbb lengyel, majd Szlovákiában szlovák, s végül Bácskában magyar befolyás alá kerültek. Így tágabb értelemben a ruszinok is ukránok, de különböző időpontban érkeztek Vajdaságba, különböző vidékekről és különböző körülmények között. Szűkebb értelemben a vajdasági ukránok többnyire Boszniából települtek ide. Boszniából Vajdaságba való áttelepülésük már a második világháború alatt megkezdődött, amikor menekülni kezdtek az usztasa mozgósítás elől. Nagyobb számban azonban a háború után érkeztek, elsősorban idénymunkásként. A vajdasági ukránok nyelve tisztább, valójában az ukrán irodalmi nyelvvel azonos, míg a ruszinok nyelve egy régebbi nyelvtörténeti időszakból származik és sok benne az idegen elem. Többnyire ez az, ami bizonyos különbséget okoz az ukránok és a ruszinok között. Ezt látszik alátámasztani mindkét népcsoport sajátos kultúrája is. A vajdasági ukránok pl. sokkal kisebb arányban foglalkoznak földműveléssel, mint a ruszinok: többnyire kisiparosok és munkaviszonyban vannak. Azt lehetne mondani, hogy vallásosabbak és a nők sem olyan vállalkozó szelleműek, mint a ruszinok. Egyes ukránok átvették a szerbektől a védszentünnepet, mások pedig a magyaroktól és németektől a májusfa állítását. A ruszinoknál a gyermek az apja nevét is felvette, míg az ukránoknál nem. A bevonulók ünnepé-

lyes kikísérésének szokását az ukránok Boszniából hozták magukkal, amit a szerbek és a ruszinok is átvettek tőlük azokban a helységekben, ahol együtt élnek. Tehát a nyelvi különbségek mellett a ruszinokat és az ukránokat a kulturális hagyomány különbségei is megosztják. De maguk a ruszinok is megoszlanak egyes elemek alapján. Így például a szerémségi ruszinok a régi naptár szerint ünneplik az egyházi szenteket, míg a bácskaiak már áttértek az új naptár szerinti időszámításra. Annak ismeretében, hogy milyen körülmények között költöztek szét, ezek a különbségek egészen természetesnek tűnnek. Azonban ha csak összehasonlítjuk a kenderanyagok és a szövőszék részeinek elnevezését, akkor egészen világosan felsejlik Nyugat-Ukrajna, mint a vajdasági ruszinok régi hazája. Az ukrán elnevezéssel kapcsolatban azonban még egy körülményt meg kell említenünk. Ukrajna újabban önálló állam. Azonban a ruszinok ezt a nevüket már rég elfelejtették, és egy részük nem is vallja magát ukránnak.

A Kikinda melletti Tiszaszentmiklóson egészen más folyamat játszódik le. A XIX. század közepe táján (1846-ban) ide költözött lengyelek elszlovákosodnak. Ugyanis a múlt század végén a lengyelek mellé más bánáti falvakból bizonyos számú szlovák települt. A vegyes házasságok következtében, de különösen a második világháború óta, amikor a német megszállók másként kezelték a szlovákokat, mint a lengyeleket, a lengyeleknek ez a csoportja lassan beolvadt a szlovákokba.

Mint láthatjuk, a lakosság minden csoportjánál van valami sajátos jelenség. Éppen ezért Vajdaság tanulmányozása során az etnogenézis kérdése számít a legfontosabbnak.

Társadalmi és etnikai kapcsolatok. A vajdasági helységekben élő különböző lakosságnak valamiként viszonyulnia kell egymáshoz. A múltban az uralkodó réteg mindig kiemelt egyet a többi kárára (nemzeti, politikai, vallási vagy egyéb okokból). A kiváltságok és a kiváltságosok száma azonban elenyésző volt. A földműves lakosság jobbára hasonló társadalmi körülmények között élt a Habsburg-monarchia, a magyar feudalizmus és a török megszállás idején. A magyarok között például mindig több volt a jobbágy és munkás, pedig 1918-ig ez volt az uralkodó nemzet (Löbl). Hasonló feltételek — földrajzi és munkakörülmények, gyakorta pedig társadalmiak és politikaiak — járultak hozzá a parasztság kiegyenlített életfeltételeihez és az ún. pannon kultúra kialakulásához. A közösségi élet ilyen körülményei között a kisebb csoportok gyorsan beolvadtak. Íme néhány példa:

A XVIII. század első felében (1737 után) körülbelül 500 *albán* család érkezett a Kliment nevű észak-albán katolikus törzsből néhány szerémségi faluba (Nikincibe, Ratkovciba és Jarekra). A szerbekkel együtt érkeztek hazájukból, s így arra lehetett számítani, hogy elvegyülnek a Szerémségbe menekült szerbekkel. Ők azonban elhorvátosodtak. Bizonyára azért, mert katolikus vallásúak voltak, új környezetükben pedig horvátok is éltek. Ezenkívül az Osztrák-Magyar Monarchiában a katolikus államvallás volt.

Zsidók szintén előfordultak Vajdaság múltjában, mint kereskedők, adóbeszedők és pénzváltók. A hatóságok időről időre üldözték őket, külön adót kellett fizetniük, sőt sárga posztót kellett viselniük a ruházatukon, hogy könnyebben felismerjék őket (Jankulov). Azért üldözték őket, mert csempészéssel és kémkedéssel gyanúsították őket. Kis létszámukra való tekintettel idővel beolvadtak vagy pedig elköltöztek.

A *cincárok* szintén kereskedők voltak. Őket többnyire „görögnek" nevezték (mert délről, Görögországból költöztek ide) és mert többnyire ismerték a görög nyelvet. Vuk Karadžić említést tett arról, hogy Bácskában a zsidó fűszerkereskedőre azt mondták: — Lám, ebben a faluban is már egy zsidó görög! Tőlük maradt fenn napjainkig néhány vezetéknév (Nako, Sterija, Moska, Paču, Sina, Zega, Mano, Zisi), mert a közös vallás útján beolvadtak a szerbekbe.

Az *örményeket* is kereskedőként emlegetik, de ritkábban. A katolikus vallásúak hamarosan elmagyarosodtak (Kis), ha pedig görögkeletiek voltak, akkor a szerbekbe olvadtak be (Lazar). Erre következtetünk a -jan végződésű vezetéknevekből.

A franciák a németekkel együtt és a németek által kerültek ide. Ha nem tértek haza azonnal a letelepítésüket követően, akkor viszonylag hamar elnémetesedtek. A vezetéknevekben maradt fenn emlékük (Granfil, Berar, Mason).

Az *olaszok*, bár kisszámban, szintén másokkal együtt kerültek ide. Rájuk is csak vezetéknevek emlékeztetnek, többnyire a németeknél vagy pedig elnémetesedtek.

Spanyolokat szintén telepítettek, már korábban említettük, hogy régebben Becskerek egy részét Barcelonának hívták.

Nehéz megállapítani a Romániából betelepült román nyelvű és görögkeleti vallású cigányok számát, akik idővel elszerbesedtek vagy elrománosodtak. Ők új bánátiakként többnyire a szerbek és a románok közé telepedtek, s így természetesen asszimilálódtak. Valószínűleg ezért sötétebb bőrű egyik-másik szerb vagy román család ma Bánátban.

A vegyes nemzetiségű házasságokkal — főleg ha a házastársak azonos vallásúak voltak — természetesen sor került a szerszámok, a tárgyak és a köszönések stb. lassú, gyakran észrevétlen, ma azt mondanánk, hogy spontán átvételére. Bánátban például bevett szokás, hogy a szomszédok egymás között beszélve nemcsak a saját nyelvükön, hanem beszédtársuk nyelvén szólalnak meg (a szerb magyarul fordul a magyarhoz, a magyar pedig szerbül a szerbhez). Mások kultúrája elemeinek a kölcsönös átvétele, valamint az etnikai és nemzeti türelmesség és együttműködés itt szabály szerint mindig természetes volt. Példaként megemlíthetünk néhány esetet.

A šidi szerbek, bár sokkal jelentősebb a számuk mint a ruszinoké, átvették a ruszin templomi búcsú szokását. Ez a görögkeleti egyház ünnepe, amelyen a földművesek vendégeket fogadnak más helységekből, tán-

colnak és vigadnak. Tehát a számbeli többségben levők is vehetnek át bizonyos elemeket a kisebb számúaktól.

A másik eset a népek közötti együttműködés szép példája. A szerémségi Ašanja faluban a háború előtt a falusi vendéglőben felváltva játszották a kolót (a szerbeknek), a valcert (a németeknek) és a csárdást (a szlovákoknak). Hogy a valcer mennyire német nemzeti tánc, vagy a csárdás mennyire szlovák, az más kérdés, viszont így az egyenjogúság mindenkit kielégített.

Bačinci és Petrovci falvakban ha halott van, akkor a (pravoszláv) és a ruszin (görögkatolikus) templomban egyformán harangoznak.

A bánáti Gudurica faluban jelenleg tíz nemzetiség él. Mindannyian jól megértik egymást.

Természetesen az újonnan betelepített lakosság és a helybeliek összeszokása nem megy mindig simán és fájdalommentesen. A helybeli lakosság eleinte többnyire a jövevényeket gyámoltalanoknak és ügyetleneknek nézi, ami igaz is, mindaddig, amíg fel nem találják magukat. Megfelelő gúnyneveket is találnak számukra. Az őslakosság manapság is a kolonistákat dodjosoknak hívja, mert így akarja magát kiemelni, hogy ő valami más, valamivel több, ő a hazai. De ez viszonylag rövid ideig tart, egy-két nemzedéken át. Mert mindkét fél igyekszik a különbségeket leküzdeni. Ehhez különösen a vegyes házasságok járulnak hozzá. Vasović a legújabb bácskai Crna Gora-i telepeseket vizsgálva megállapította, hogy valódi forradalmat jelent egy Crna Gora-i családban, ha a fiuk magyar lányt vesz feleségül, aki használatba veszi a ház addig kihasználatlan helyiségeit, másként főz és ügyel a tisztaságra stb. Egyébként a házastársi kapcsolatok a legnagyobb eredményei az emberi együttműködésnek és az emberek közötti viszonyoknak. De el kell ismernünk, hogy ezen a téren is van valamiféle fokozatosság és rend, amit mi etnológiai törvényszerűségnek nevezünk. Például a legújabb dinári telepesek (líkaiak, bosnyákok, crnagoraiak) először a szerb őslakosság köréből választottak feleséget, majd pedig a ruszinok és a szlovákok közül házasodtak, s csak ezt követően kerültek sorra a magyarok. Tehát érdemes figyelemmel kísérni két különböző nép csendes és spontán asszimilálódását, kölcsönös egymásra hatását. Nem érdektelen a mai helyzet sem: Vajon az iskola, a sajtó, a televízió vagy valami más egyéb spontán (kulturális vagy etnikai) asszimilációhoz vezet? Ugyancsak tanulmányozni kell a korábbi erőszakos asszimilációt, annak módját és következményét, amikor a hatósági szervek betiltották a kisebbségi vezetékneveket, amikor tilos volt anyanyelven megszólalni, megváltoztatták a földrajzi neveket stb. Ezenkívül milyen mértékben járult hozzá az asszimilációhoz az egyház? A pravoszláv egyház hívének lenni egy időben bizonyos előjogokat jelentett. Az azonos vallású emberek egymáshoz másként viszonyultak, mint a más vallásúakhoz. A bécsi udvar annak idején azt a szállóigét terjesztette, hogy a császárságban egy uralkodónak, egy nyelvnek és egy vallásnak (a katolikusnak) kell lennie. Isme-

retes az is, hogy a protestánsoknak mint a török elleni háborúk megbízhatatlan elemeinek, nem engedélyezték a letelepedést Bánátban. A szerbek és a románok között szintén sor került beolvadásra, hol az egyik, hol a másik javára. Ehhez az azonos vallás mellett hozzájárult az is, hogy ugyanolyan társadalmi helyzetben voltak és egymáshoz hasonló kulturális hagyománnyal rendelkeztek. Ismeretes az is, hogy a bunyevácok nagyobb arányban magyarosodtak el, mint a szerbek, mert vallásuk megegyezett a magyarokéval.

Az etnikai kapcsolatokat vizsgálva mindenképpen szem előtt kell tartani az egyazon helységben élő lakosság etnikai hovatartozását, hisz nem azonosak a viszonyok és a különböző folyamatok gyorsasága sem azonos például a szerbek és a ruszinok, a szerbek és a szlovákok, a szerbek és a románok, a szerbek és a magyarok, a szerbek és a cigányok, a szerbek és a macedónok, a szerbek és a szlovénok stb. között mint pl. azokban a falvakban, ahol magyarok és szlovákok, magyarok és ruszinok, magyarok és románok élnek együtt. Ismeretes például, hogy a rokonsági elnevezések a magyaroknál és a németeknél leegyszerűsödtek. Ennek hatására ez a terminológia a szerb őslakosság körében is leegyszerűsödött. Az újonnan betelepült szerb lakosságnál jobban megőrződött és gazdagabb. A románoknál ugyan latin eredetű, de szintén leegyszerűsödött.

Vajdaságban már évtizedek óta nem élnek nagyobb családi közösségekben, kivéve hogy a bánáti határőrvidéki hatóságok kérték, illetve rendelettel tették lehetővé a nagycsaládok létesítését (három vagy négy különálló család összevonásával), hogy minél több férfi léphessen katonai szolgálatba. Érdekes megfigyelni, hogy ez a tradíció a dinári eredetű új telepesek körében is hogyan tűnik el. Manapság már a telepeseknél is egyre kevesebb a gyerek, a nők helyzete pedig kedvezőbb mint korábbi lakóhelyükön volt. A kommuna kifejezés valójában a német telepesek közös munkájának a megnevezéséből ered, akik ily módon segítettek egymásnak a földművelésben.

Érdemes megemlíteni még a vajdasági etnikai viszonyok néhány gyakorlati példáját. Harminc kucorai (Bácska) ruszin család, mivel katolikus vallású és a magyarokkal együtt élnek, már magyaroknak vallják magukat, bár még az anyanyelvük ruszin. A szerémségi Novi Slankamen szlovákjainak egy része — bár még szlovák az anyanyelve — már horvátnak vallja magát, mert a horvátokkal azonos a vallása. A szerémségi Binguli falu tíz háztartásból álló magyar nemzetiségű csoportja már elfelejtette anyanyelvét és a vegyes házasságok, valamint a katolikus vallás következtében már horvátnak vallja magát. A szerémségi Boldogasszonyfalvában legújabban a szlovákok egy része elszerbesedik. Nem mintha felvették volna a szerbek vallását (a pravoszlávot), hanem mert egy új szektába léptek be (a szombatosok közé), akik között sok helybeli szerb is van. A régebbi szombatosok, a szerbek szépen befogadták új „testvéreiket" és így vette kezdetét a szlovákok elszerbesedési folyamata. A szerémségi Sot falu katolikus szlovákjai már többnyire elmagya-

rosodtak, mostanában pedig ez a folyamat a horvátokba való beolvadás felé tart. Érthető tehát, hogy ezekben a folyamatokban a vegyes házasságok mellett és a közös kultúrán túl időnként jelentős szerepe van a politikai eseményeknek is, illetve az új körülményekhez és hatóságokhoz való alkalmazkodásnak.

A kelet-szerbiai vlachoknál (archaikus román nyelven beszélnek, de szerbeknek vallják magukat) olyan esetek is előfordultak, hogy egészszerb családok váltak vlachhá azáltal, hogy olyan vlach feleség került a családba, aki nem tudott szerbül és nem is akart megtanulni.

Midenesetben Vajdaságban, ahol mint a természeti, gazdasági és társadalmi feltételek többnyire azonosak vagy hasonlóak voltak, sor kerülhetett a különböző népcsoportok kulturális kiegyenlítődésére. Felesleges részletezni, hogy a földművelést és az állattenyésztést Vajdaságban minden népcsoport azonosan végezte. Hasonló a helyzet a kisiparral, a hagyományos építkezéssel és élelmezéssel, valamint öltözködéssel. (Talán csak az öltözködésben maradt fenn valami a népviseletből a lakosság egy részénél.) Ez azt jelenti, hogy alapjában véve az anyagi kultúra mindegyiküknél azonos. Olyan feltételek és tapasztalat jutottak kifejezésre a lakosság életében, amelyek már jóval korábbi keletűek voltak, hisz Vajdaság sohasem volt lakatlan pusztaság. Csak egyes vidékei néptelenedtek el, váltak lakatlanná.

A helybelieknek az anyagi javak területén szerzett tapasztalatait gyorsan átvették a telepesek, nem így azonban a szellemi kultúra (nyelv, vallás, művészet, szokások stb.) vívmányait. Ezen a téren a lakosság minden csoportja hosszan megőrizte hagyományait, ami most is megfigyelhető. Egyébként ismeretes, hogy a szellemi kultúra értékei lassabban változnak.

A kultúra pannon jegyeinek elsajátításáról, ill. a nemzeti vonások és hagyományok megőrzéséről a következőket mondanánk még el: Ismeretes, hogy a németek szervezetten, és a hatóságok kedvezményezésére telepedtek meg Vajdaságban. Viszonylag kulturáltabbak voltak az itt élőknél, s így a németek kezdték el vidékünkön az ipari növények (a cukorrépa, a dohány, a komló) termesztését, másfajta szarvasmarha-legeltetést vezettek be, új szakmákat honosítottak meg, valamint elsőként kezdtek égetett téglaházakat építeni (a házak oromzatát meghatározott szimbólumokkal díszítették és a szobákat padlózták). Élelmezésükben kevesebb rántást és zsiradékot használtak, ezenkívül többet tudtak a hús, a gyümölcs és a vetemények tartósításáról. A süteménykészítést is a németektől tanulták meg a vajdaságiak. Mindezt igazolhatjuk a németektől átvett terminológiával. is. Többnyire tőlük vettük át az öltözködési és ruházkodási kifejezéseket (copf, lajbi, rékli). Mint látjuk, a németek kétségkívül fejlett kultúrával érkeztek, mégis számos elemet átvettek az itt élők kultúrájából. Például a bőrből készült ruhadarabokat (a köpönyeget), melyeket korábban nem viseltek, az ünnepi díszlövéseket (pisztolylyal és mozsárágyúval), a körmenetet, valamint a pravoszláv védszentek megünneplését. Fehértemplom környékén a németek átvették a szerbek-

től Jónás prófáta tiszteletét is. Ebben az esetben a két kultúra keveredéséből a nyugateurópai került ki győztesen, aminek hordozói a németek voltak, függetlenül attól, hogy ők is átvették a balkáni kultúra egyes falusi vagy polgári elemeit. Éppen ezért az ide telepített németek, akik a II. világháborúig körülbelül 200 évet éltek Vajdaságban, a háború után nem akartak Németországban maradni, más kontinensekre (Ausztráliába) költöztek (Filipović).

Az új környezetbe való beilleszkedés tehát Vajdaságban állandó jellegű volt, és a maga módján minden újonnan betelepült csoportnál megismétlődött. Szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ezt a legújabb telepesek esetében részletesen megfigyelhetjük és tanulmányozhatjuk.

A vegyes nemzetiségű falvak társadalmi életét kutatva nem mellékes, hogy ki kitől és milyen sorrendben vette át a viselkedési normákat, a szokásokat, a nyelvet és az öltözködési hagyományokat. Ugyanis az etnikailag vegyes települések lakossága amennyire csak bírja, igyekszik megőrizni saját hagyományait és tipikus jegyeit. Vajon minden új jelenséget egyforma gyorsasággal fogadnak be? Vagy az új jelenséget eleinte fenntartással és bizalmatlanul fogadják? Külön vajdasági érdekességnek számítanak — amit feltétlenül tanulmányozni kell — a zombori leányvásár, az utcák, utcasarkok, a kibicfensternek nevezett ablakok stb.

A gazdaság. A Pannón-alföld régtől fogva mezőgazdasági vidék volt. Manapság is csak annyi a különbség, hogy most nagyobb hasznot hoz a föld. A munkaformák és a foglalkozások tehát ehhez kötődnek.

Mezőgazdaság: a fejlődése, munkaeszközei, a trágyázás, a vetési kultúrák. Ki és mikor vezette be az új vetési kultúrákat: a herét, a komlót, a cukorrépát, a napraforgót, a rizst, az eperfaültetést, selyemhernyó-tenyésztést stb.? Hogyan alakul mindez a legújabb időben? A birtokviszonyok. A közmunkálatok. Az egyes dolgokkal kapcsolatos szokások és hiedelmek.

A szarvasmarha-tenyésztés régebben és ma: A szarvasmarhafajták és tartásuk (a korábbi legeltetés és a mostani hizlalás). Közösségi és egyéni marhatartás. A szarvasmarha bélyegzése. Az ehhez a foglalkozáshoz kapcsolódó hiedelmek és szokások.

A kisipar története és jelentősége. A mesterség kitanulása. A különböző termékek. Termékcsere és eladás. Vásárok. A szerszámok. Iparos egyesületek. Ki milyen foglalkozást űzött (a németek, a cigányok, a szerbek)? A szerszámok és a termékek szakkifejezései. A foglalkozással kapcsolatos szokások és hiedelmek.

A halászat: egyéni és közös. A különböző eszközök. Jelentősége. Szakkifejezései.

A méhészet eszközei. Hiedelmek és népszokások.

A vadászat. Mit mikor, hogyan és mivel vadásztak. A hozzá kapcsolódó hiedelmek és szokások.

A selyemhernyó-tenyésztés: Ki és mikor kezdte?

Háziipar. Mi mindennel foglalkoznak a férfiak és a nők odahaza,

télen, amikor nem köti le őket a mezei munka? Mennyire válik ez a foglalkozás egyeseknél állandóvá?

A gazdaság jelenlegi helyzete és a falvak rétegeződése. A munka és az új termelési formák kialakulása (ipar, közlekedés, kereskedelem, iskolahálózat).

Közlekedés. A helységeken belül és a távolsági közlekedésnek több előnye és hátránya van. Előnye, hogy a sík vidék és a nagy folyók megkönnyítik az emberi kapcsolatok felvételét és az anyagi javak cseréjét. Hátránya viszont, hogy rosszak az útviszonyok és gondot okoz a folyón való átkelés. Gyakori akadály az országhatárok közelsége is. A közlekedés régen és ma. Szállítás kézi erővel és fogatos kocsival. Szárazföldi és vízi közlekedési eszközök. A klumpa. A mai közlekedés.

A települések. Vajdaságunk általában mindenki számára vonzó volt, a békés természetűek, dolgosak éppolyan szívesen jöttek ide, mint a semmittevő haszonlesők. Természetesen nem mindig egyforma számban. Néha a településeket a víz pusztította el (belvizek vagy a megáradt folyók), néha meg idegenek és az ellenség. Ugyanis a Vajdaság jó része hosszú időn át mocsaras volt. Hogyan és miképp szabályozták a vizeket? Egy-egy helység tanulmányozásakor meg kell állapítani az alapítás időpontját, és miért éppen arra a helyre építették. A bánáti falvakról többnyire azt mesélik, hogy egyik helyről a másikra helyezték át őket. Volt-e a környéken már korábban is település? Miről nevezték el a helységeket? Vajdaságban rendszerint a hatóságok határozták meg egyes helységek helyét és kialakítását. Keveset tudunk viszont arról, hogy milyen távolságot kellett tartani építéskor a házak között, az esetleges tűzvész megakadályozására.

Településtípusok: földműves, állattenyésztő, halász, bányász, hegyvidéki, mocsárvidéki, cigány, ideiglenes, külvárosi, városi és új munkástelepülések. Tömör települések. Szállások. Hogyan növekedtek a települések. Elpusztultak-e háború, árvíz vagy tűzvész miatt. Milyen gazdasági, közlekedési és társadalmi szerepet tölt be a helység? Vajon babonás okokból került-e sor a település egyik helyről a másikra való áttelepítésére (mert állítólag szerencsétlen helyen épült fel és ezért csapások sújtották)? Körülszántották-e a településeket a járvány idején?

A házak. A hagyományos vajdasági népi építkezés mind anyagát, mind építési módját illetően jellegzetes.

Az épületanyagok. A helyiségek száma és rendeltetése (állandó vagy ideiglenes). A ház díszítése. Az építőmesterek. Miben különbözik például egy szlovák ház a magyartól? A berendezés (edények, bútorok). A tűzhely. Melegítés és világítás. Zárak. A pásztor- és csőszkunyhók. Egyéb épületek: magtár, góré, pince, istálló, kocsiszín, kamra stb. Kemence. Malom. A vízellátás. Kerítés. Minden épület és helyiség népi elnevezését fel kell jegyezni. A házhely kijelölésével, az építéssel és a beköltözéssel kapcsolatos hiedelmek és népszokások. Öröklés, eladás, csere, és ház elmozdítása. Táplálkozás.

Táplálkozás. A vajdasági táplálkozás zsír- és nagy kalóriatartalmáról ismeretes. Mi képezi a hagyományos táplálkozás alapját. A lisztből, tejből, tejtermékekből, húsból, gyümölcsből készült ételek. Különböző ételek. Étkezések. Ki készíti el az ételt (állandóan, csak egyes ételeket vagy ritka alkalmakkor). Betegek, gyermekek, öregek számára és ünnepi alkalmakkor, lakodalomra, illetve böjtre készült ételek. Születésnapra, védszentünnepre és karácsonyra készített sütemények.

Élelmiszertartósítás (mióta, hogyan és mit).

Italok (gyümölcsből, veteményből, kukoricából).

Narkotikus élvezeti cikkek (dohány, mák).

A szakkifejezéseket figyelmesen fel kell jegyezni, mert az többnyire fényt vet a jelenség eredetére is (dunszt, csuszpájz, paprikás, tarhonya).

Van-e valamilyen régimódi, vagy szokáshoz kötődő étel, illetve sajátos elkészítést igénylő ételféleség?

A viselet. Vajdaságban nem maradt fenn a régi népviselet, mint hazánk több vidékén. Má már nem lehetünk tanúi annak a tarkaságnak, amit Runjanin említett a XVIII. században saját helységéről, Kuzminról, ahol mácsvai, jadrai, boszniai, hercegovinai, dalmáciai csoportok kerültek egymás mellé sajátságos népviseletükkel. Jelenleg csak annyit mondhatunk, hogy télen minél melegebb öltözetre, nyáron pedig egészen lengére van szükség tartományunkban. Lábbeliből úgyszintén.

A különböző anyagok: gyapjú, bőr, pamut, kender, len, fa (klumpa), raffia. Mi maradt fenn legtovább és leginkább a férfi vagy női népviseletből? Miből készül a parasztok, gulyások, kisiparosok, a polgárok, illetve a férfiak és a nők öltözete, lábbelije? Van-e valami sajátos a gyermekek ruházatában? Ki készíti a ruhát és lábbelit (a nők, a mesterek vagy pedig vásárolják, ha igen, akkor hol)? A test díszítése (tetoválás, festés). Mit kezdenek pl. a görbe lábú vagy klepa fülű gyerekekkel? Hajviselet, a férfiaknál szakáll és bajusz. Külön lakodalmi, ünnepi, szertartási, temetkezési öltözék, illetve lábbeli. Maszkok. Táskák. Ki és mikor visel köténytt? Hogyan lehet megkülönböztetni az egymás mellett élő szomszédok viseletét? Mi mindent jelölhet az öltözet és az ékszer (családi állapotot, nemet, életkort, foglalkozást, vagyoni helyzetet, társadalmi helyzetet, gyászt, felekezeti, nemzeti vagy területi hovatartozást)? A ruházat egy része helyettesítheti-e magát a személyt (hogyan és mikor)? A ruházat mely részét tartják legfontosabbnak (sapka, öv, ing, pantalló), ami nélkül nem lehet nyilvános helyen (utcán, gyülekezetben, templomban) megjelenni? Egyes személyek viseletének a tartozékát képezi-e bot (a pásztoroknak), a napernyő, kés, sarkantyú? Az öltözék egyes darabjainak az elnevezését fel kell jegyezni, mert az eredetükre utalhat (rékli, copf). Ugyanúgy a díszek nevét (tulipán) stb. Van-e valamilyen nyoma a határőrvidék katonai öltözékének (milyen a szabása, elnevezése)? Mivel jelzik a fiatalok érettségét (a ruszinoknál a 12—13 éves lányok feje köré bársonyszalagot kötnek, a magyaroknál is

valami hasonló van a szokásban). Szerémségben a nősülésre alkalmas legényeket különböztetik meg.

A beszéd. Mi jellemzi a népi vagy tájnyelvet? Eltérések az irodalmi nyelv szókincsétől, hangsúlyától. Eltérés a szomszédok nyelvétől. Van-e különbség egyazon helység lakosainak a nyelve között (azonos etnikai csoportra gondolunk)? Idegen elemek a népnyelvben. A rovások és más emlékeztető vagy megértésre alkalmas eszközök.

Szokások. Az embert születésétől a halálig kísérik. A zárt családi kör szokásai tovább élnek (vagy az olyan lakosságnál, amely idegen szomszédokkal van körülvéve).

Hol és kinek a segítségével végzik a szülést. Az apa szerepe ebben. Mivel vágják el a köldökzsinórt és mit kezdenek vele. A gyermek első hajnyírása. Az első fog. Ki a névadó, mikor és minek alapján (az ősök, valamilyen esemény, vagy kegyesség alapján). Ragadványnevek.

Miképpen üdvözlik egymást az emberek? Van-e különbség a rokonok, az ismeretlenek, a férfiak és a nők köszönése között, vagy az ünnepségeken, a temetésen?

Mit tartanak vendégszeretetnek és ki iránt nyilvánul meg?

Hogyan ünneplik a születés- vagy népnapot, kinek a részvételével és milyen szertartással?

Hol keresnek a fiatalok élettársat? Vannak-e közvetítők? Volt-e szöktetés? A költségek elkerülése végett szokásos-e még a lányszöktetés? A házastárssal szembeni elvárások (egészség, erő, tisztesség, tekintélyes család, vagyon...)? Manapság a városokban elsősorban a munkakönyv és beköltözhető lakás a fontos. Gyakoriak-e a vegyes nemzetiségű házasságok és mely nemzetiségek között? Vannak-e válások és milyen okból? Leánykérés. Lakodalom. A násznagy és a nászajándék. A hozomány. Mi mindent tesznek a lakodalom folyamán, hogy biztosítsák a menyasszony termékenységét, és hogy gazdag legyen a házasság?

Hogyan védekezik a menyasszony a lakodalomban a rossz szellemektől és a rontástól? Ha a férj megy a feleség házába, akkor a vagyon mellett átveszi-e a vezetéknevet és a védszentet is?

A ház, a szarvasmarha, a föld stb. vásárlása, eladása, ajándékozása vagy cseréje körüli szokások. Vannak-e ezen a téren valamilyen szigorú törvények? Hogyan megy végbe a békéltetés valamilyen kihágás (tulajdonsértés, gyilkosság) esetén? A mezsgye kijelölése. Mikor és milyen esetekben lép fel a falu ítélőbíróként?

Milyen szokások fűződnek a jó egészség megőrzéséhez és a betegségből való kigyógyuláshoz? A fürdés helye és időpontja, csaláncsapkodás, gyökér alatti átbújás stb.

Munkaszokások (aratás, vetés, házépítés, kutásás). Esőkérés. Marhatenyésztési szokások.

Temetési szokások, a halál előjelei, az öregek halálra való előkészítése. Halottvirrasztás (miért). A temetés. A gyász. (fekete öltözék, sira-

tás). Halotti tor. A sír és a síremlék. Emelnek-e sírkövet a távolban elhunytak számára?

Vallási ünnepek és szokások (karácsony, farsang, húsvét, szent György-nap). Szertartásos körmenetek (csillagvivés, betlehemezés, pünkösdölők). A XVIII. században megvolt még a kántálás is. A tűzzel kapcsolatos szertartások. Aprószentek. A szerb védszentünnep (előfordul-e, hogy valamely más népcsoport is átvette a szerbektől.

Az új szokások (május 1., köztársaság napja, az illető község felszabadulásának a megünneplése, a regruták kikísérése stb.).

Hiedelmek. Mi mindenben hisznek (tündérekben, vámpírokban, boszorkányokban, sárkányokban, ördögökben). A XVIII. században megtiltották a halottak kiásását (az állítólagos vámpírokat). Van-e az állatoknak és a növényeknek külön beszéde (néma nyelve)? Megértheti-e azt az ember? Hogyan keresik az elrejtett kincset? A nappal, a holddal, a csillagokkal, a szivárvánnyal, a nap- és a holdfogyatkozással, a földrengéssel, a csillaghullással kapcsolatos hiedelmek. Álomfejtés. Varázslás. Jóslás.

Ismeretek. Hogyan magyarázzák a föld, az ember, a növények, az állatok keletkezését? Miért esik az eső, hogyan keletkezik a vihar, a villámlás és jégeső? Milyen alakú a föld és mi tartja. Népi gyógymódok (növényekkel, masszázzsal, vagy egyéb módon)? Ki foglalkozik a kificamodott és törött csontok helyretételével? A régi mértékegységek, (hosszúsági, magassági, a súly és felszín mérésére).

A népművészet. A fából, földből, textilből, fémből, üvegből készült tárgyak díszítése. A díszítési módok megnevezése. Hangszerek. A népi szórakoztató- és versenytáncok. Népdalok, mesék, találós kérdések, szólások és közmondások stb. Naiv festészet: szobrászat és színjátszás.

II.

A felsoroltakon kívül azonban Vajdaságban még számos olyan jelenség van, amelyeknek a kutatásával érdemes foglalkozni. Erdeljanović például úgy vélte, hogy az észak-bácskai lakosság íző nyelvjárásának valamilyen régebbi néprétegtől kellett származnia. Ennek természetesen utána kellene nézni. Mert ha a feltevés bebizonyosodna, akkor ez egy újabb kérdést vetne fel: Honnan kerültek íző vonások a bánáti bolgárok nyelvébe? Ismeretes ugyanis, hogy a bolgárok a török hódoltság idején költöztek erre a vidékre. Ezeket a pavlikeni katolikusokat meggyőzték a törökök, hogy kémkedjenek Ausztriának. Az erős nyomás hatására végül kénytelenek voltak elmenekülni. Azonban ezek a pavlikeniek a valamikori patarénok utódai voltak, akiket dalmáciai, illetve dubrovniki ferencesek térítettek katolikus hitre. A ferencesektől kapott imakönyvekből ezek a bolgárok íző nyelvjárást vittek be beszédükbe. Ennek min-

tájára az iskola és a ferences tankönyvek hatására íző nyelvi elemeket vehettek fel a krassóiak is.

A ruszinok villámcsapáskor azt mondják: — Vderel Perun. Vajon nem őrződött meg ebben az a régi szláv hiedelem, miszerint Perun a villámok istene?

A vámpírokban, boszorkányokban és tündérekben a ruszinok és szerbek egyaránt hisznek. Meglehet, hogy ezt a szláv őshazából hozták magukkal, vagy pedig ezeket a hiedelmeket úgy vették át — de kitől?

A török uralom hatása a szókincsre — (avlija, kapija, taraba, sokak, bašča, pendžer, sanduk, čivija, testera, đubre, enga, divan). Ilyen eredetű Kula és Hódság neve. Egyes szerémségi helységekben a XVIII. században jelentős számú muzulmán lakosság élt.

Vajon miben maradtak fenn — az öltözködésben, a vérmérsékletben stb. — a katonai határőrvidék nyomai? A határőrök körében például azok a foglalkozások voltak elterjedve, amelyek meghatározott szükségletek kielégítését szolgálták.

Milyen formában tapasztalható az, hogy valamely falu közösségként lép fel? A falvakban mi közösségi jellegű: a legelő, a víz, a piac, az iskola, a templom, a temető, a községháza, a malom, a kocsma, a művelődési ház, a gulyás, vagy a mezőőr, a zenekar, a tűzoltó egyesület stb.

Érdekességet tartogat a telekkérdés is. Ismeretes, hogy már a német kolonisták telkekben kapták a földet, (szántót az őszi vetéshez, a tavaszi gabonához, rétet és legelőt). A határőrség is telkekben osztotta a földet. A telek intézménye úgy tűnik, hogy régi és népi jellegű, amit a hatóságok is átvettek. Van-e különbség az egyes helységek, nemzetiségek, felekezetek között a munkához való viszonyulásban? Ismeretes például, hogy az evangélikusok hagyományosan serény emberek, és hogy a pravoszláv vallásúaknak a múltban nagyon sok ünnepük volt.

Ismeretes az is, hogy sehol Jugoszláviában nincs olyan nagyszámú szekta, mint Vajdaságban. Mi állhat e jelenség mögött? Mi elől menekülnek manapság az emberek miszticizmusba és mi válthat ki belőlük ilyen reakciót. A századfordulón például majd minden bánáti faluban voltak nazarénusok.

A népi kultúrában az utóbbi időben végbement átalakulások szintén figyelmet érdemelnek. Mi az például, ami rövidebb időn belül és mi az, ami csak hosszú időn át változik? Manapság például bizonyára senki sem megy az öntözési rendszer mellett esőért fohászkodni. Elképzelhető-e, hogy valaki továbbra is hisz szent Illés erejében, ha villámhárító van a házán? Mindenesetre a változás először a gazdálkodás, az öltözködés, az élelmiszer, a lakás stb. tárgyait érinti.

Végül soroljunk fel néhány olyan területet és tárgykört, amelyek figyelemre érdemesek: a választott testvériség, a komaság, a feleség házába költözés, a személyi és családnevek. (Jovan Erdeljanović apai ágon a crepajai Radovančevektől származik, de mivel a nagyapja a pancsovai apósához költözött, felvette annak a vezetéknevét és védszentünnepét).

A növényzet a néphitben és szokásokban. Vadon termő gyümölcsök begyűjtése, csapdaállítás, népi gyógymódok, népi állatgyógyítás, kerámia, díszítőművészet, a tűz, a hiedelmekben és a szokásokban, bőrfeldolgozás és -felhasználás, tulajdonformák stb.

Végül valaki rákérdezhet: Hogyan kell az ilyen kutatásokat végezni? Meghatározott jelenségeket és problémákat egyéni úton is tanulmányozni lehet (például valamely helység lakosságának az eredetét vagy népi építészetét). Tágabb környezet jelenségeivel is lehet egyénileg foglalkozni, például falucsoportokat, etnikai csoportokat vagy egész Vajdaságot véve alapul. Ezenkívül a szakemberek egyénileg vagy csoportosan foglalkozhatnak valamely helység, helységcsoport vagy etnikai közösség átfogó, monografikus feldolgozásával. Jovan Erdeljanović monográfiát írt a bunyevácokról, a szakemberek egy csoportja pedig a bánáti hercegovinai telepeseket tanulmányozta.

A különböző tárgykörök nagyszámú feldolgozását követően kerülhetne sor Vajdaság etnológiájának a szintézisére. Ez az egész tartomány lakosságára kiterjedő jelenségek és problémák áttekintése lehetne. Valamivel több munkát igényelne egy olyan többkötetes munka, ami mind függőlegesen (történelmileg, fejlődésében), mind vízszintesen (földrajzi elterjedtségében) mutatná be a tényeket és adna magyarázatot mindarra, amit a Vajdaságot kutató etnológusok felleltek.

Vajdaság etnológiai feldolgozásának minden bizonnyal nagy hasznát vennénk. Például a korszerű gazdasági szervezés és a közművelődés is építhetne rá, de hasznosíthatnák a hagyományos kultúra egybevetését is. Nem véletlen például, hogy földműveseink a hazai búzafajták mellett döntöttek. Egy színházi előadást nehéz, vagy egyáltalán lehetetlen megfelelően értelmezni a nép múltjának, kultúrájának (épületeinek, öltözködésének, fegyvereinek, beszédének és szokásainak) az ismerete nélkül. A népi építészet elemeit felhasználó műépítésznek alaposan kell ismernie az ún. „nemzeti építkezési stílust". Íróink (Njegoš, Andrić, és Crnjanski) nem nevezhetők kevésbé eredetinek csak azért, mert a népi motívumokból merítettek. Vagy például, aki ma Versecen vagy Szabadkán szüreti mulatságot vagy aratóünnepséget akar szervezni, a népi hagyományok ismerete nélkül aligha sikerül neki.

Korszerű társadalmunkban úgy tűnhet, hogy egészen új, haladó és eredeti lépéseket teszünk, holott régesrégen elfelejtettük: milyen sikeresen együttműködött a múltban Vajdaság különböző népcsoportokból álló lakossága, mennyire türelmes és elnéző volt, és hogy a valódi humanizmus és internacionalizmus alakította ki életkörülményeiket a dolgozók egymásra utaltságát.

Fordította *Garai László*

Jegyzetek

1. Végezetül az alábbi kimutatással szeretnénk bemutatni Vajdaság nemzetiségi tarkaságát, ami lényegében sajátos etnológiai jellegűvé teszi. Vajdaságnak 1971-ben körülbelül 2 millió lakosa volt (a számokat kerekítettük).

szerb	1 090 000	macedón	16 000
magyar	424 000	német	7 200
horvát	139 000	szlovén	4 000
szlovák	72 000	bolgár	3 700
román	53 000	muzulmán	3 500
c. goraiak	36 000	albán	3 000
ruszin	20 000	cseh	2 800

A kezdő kutató vidéki etnológiai kutatásai során sokkal könnyebben feltalálhatja magát ha előzetesen beszerez valamilyen útmutatást. Az alábbiakban felsoroljuk az általános és speciális jellegű, hazánkban közzétett tanulmányokat és tudományos értekezéseket.

A kezdő kutató számára — amikor elhatározza, hogy feldolgoz valamilyen tárgykört — elengedhetetlen, hogy előbb áttekintse Mithad Samićnak a tudományos alkotómunkáról írt könyvét, ami nagyban a segítségére lehet (Kako postaje naučno djelo, Szarajevó, 1969).

2. A. Radić: Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena II, Zágárb, 1897.
3. J. Cvijić: Uputstva za proučavanje sela u Staroj Srbiji i Makedoniji, Belgrád.
4. J. Erdeljanović: Uputstva za ispitivanje naroda i narodnog života, Belgrád, 1911.
5. J. Erdeljanović: Uputstva za ispitivanje narodnog života i običaja u Vojvodini, Újvidék, 1925.
6. J. Erdeljanović: Uputstva za ispitivanje naselja i porekla stanovništva, Belgrád, 1928.
7. J. Erdeljanović: — M. Filipović: Uputstva za ispitivanje narodnog života, običaja i osobina u Južnoj Srbiji, Szkopje, 1938.
8. M. Kosić: Sociografska uputstva za ipitivanje sela, Újvidék, 1920.
9. R. Marković: Uputstva za pribiranje i sređivanje podataka za ispitivanje sela, Újvidék, 1924.
10. Pravilnik za proučavanje naselja i porekla stanovništva u narodu i o sređivanju građe za radove u „Naseljima" (a Szerb Tudományos Akadémia kiadása), Belgrád, 1928.
11. B. Bukurov — P. Nikolić: Uputstva za proučavanje vojvođanskih naselja, Újvidék, 1955.
12. Kratka uputstva za proučavanje migracija u Vojvodini, Matica srpska kiadása, Újvidék, 1956.
13. B. Drobnjaković: Uputstva za prikupljanje građe o ribolovu, Belgrád, 1935.
14. B. Drobnjaković: Upitnik za prikupljanje građe o pokućanstvu, Belgrád, 1946.

15. P. Ž. Petrović: Upitnik za ispitivanje narodnih poljoprivrednih sprava, Belgrád, 1949.
16. T. R. Đorđević: Uputstvo za prikupljanje gradiva o zanatima i esnafima u srpskim zemljama, Belgrád, 1913.
17. T. R. Đorđević: Uputstvo za prikupljanje gradiva o nošnji u našem narodu, Szarajevó, 1926.
18. V. Bogišić: Upitnik za pravne i društvene običaje, Zbornik sadašnjih pravnih običaja Južnih Slavena, Zágráb, 1874.
19. I. Strohal: Osnova za sabiranje građe o pravu koje u narodu živi, Zbornik na nar. živ. i obič. J. Slavena XIV. Zágárb, 1909.
20. M. Vlahović — A. Šmaus: Uputstva za prikupljanje građe o narodnim pesmama, Belgrád, 1935.
21. Lj. Janković: Uputstva za prikupljanje građe o narodnim igrama, Belgrád, 1940.
22. S. Vatev: Uputstvo za sakupljanje građe iz narodne medicine u „Karadžiću", Aleksinac, 1900.
23. Értékes adatokra bukkanunk a Jugoszláv Etnológiai Társaság kérdőívén. Az ekék, a malmok, a vadászat, az élelmezés, a népviselet, a tűzhely, a kerítés, a házasság, a természetfeletti lények, a húsvéti tojás, a fenyő, a temetés stb. tanulmányozásához meríthetünk belőlük. (I. szám, Belgrád, 1963; II. szám, Belgrád, 1965; II. szám, Belgrád, 1966 és IV. szám, Belgrád, 1967.)
24. A ruszinok tanulmányozásához a következő könyvet javasoljuk: Tradicionalna kultura jugoslovenskih Rusina, Újvidék, 1971.

Rezime

Etnološko proučavanje Vojvodine

U ovom radu se govori o Vojvodini kao oblasti u kojoj su se kroz istoriju taložili raznoliki etnički i kulturni elementi. Zato je ona u tom pogledu i dosta šarolika. Tu šarolikost kao naučnu zanimljivost, odavna su stručnjaci zapazili. Zato je i bilo nastojanja da se Vojvodina naučno proučava.

Cvijić je još odmah posle prvog svetskog rata pokrenuo to pitanje u Matici srpskoj. Njegov učenik, Jovan Erdeljanović je potom spremio uputstva za proučavanje života i običaja u Vojvodini, da bi i sam 1922—1928 antropogeografski i etnološki proučavao Banat, a potom i Bunjevce. No, između dva svetska rata ipak je srazmerno malo urađeno.

Tek posle drugog svetskog rata stvorene su velike mogućnosti za etnološki rad: obrazovani su brojni muzeji i pokrenute brojne akcije za proučavanje pojedinih pitanja i problema. Neke od tih akcija dovršene su i pojavom određenih publikacija. Vojvođanski muzej već više od dvadeset godina objavljuje Rad vojvođanskih muzeja, kao i posebne publikacije.

Na kraju ovoga rada u vidu sažetih uputstava daju se sugestije kako pojedine probleme iz oblasti etnologije (etnografije) Vojvodine treba proučavati. Da bi se budućim ispitivačima još više olakšao rad priložen je i spisak objavljenih upitnika za terenska proučavanja.

Zusammenfassung

Ethnologische Forschungen in Woiwodina

Dieses Studium verarbeitet das Gebiet Woiwodina, in welchen durch Geschichte verschiedene ethnische und kulturelle Elemente sich anhaften und eben darum von diesen Standpunkt aus ist sehr bunt. Diese wissentschaftlich interressante Buntscheckigkeit haben die Sachverständigen schon lange ihre Aufmerksamkeit geschenkt. Dieses bildete den Ausgangspunkt für den wissentschaftlichen Forschungen in Woiwodina.

Nach den ersten Weltkrieg hat Jovan Cvijić, der berühmte jugoslawische Geograph diese Frage aufgeworfen in Matica Srpska. Sein Schüler, Jovan Erdeljanović vorbereitete dann die Weisungen für studieren des Lebens und Sitte in Woiwodina, er führte auch antrophogeographische und ethnologische Forschungen von 1922. bis 1928. in Banat aus. Danach auch im Kreise der Volksgruppe von Bunjevacen. Aber zwischen den Weltkriegen haben sie verhältnismäßig sehr wenig getan.

Nur nach dem zweiten Weltkrieg kam zustande die gößere Möglichkeit für ethnologische Arbeiten: man gründete zahlreiche Mussen, viele Aktionen begannen für forschen von einigen Fragen und Problemen. Das Woiwodinaer Museum veröffentlichte seit mehr als zwanzig Jahren die Publikationen von Museen in Woiwodina und andere Erforschungen.

Am Ende des Studiums ist zusammen zu fassen: wie man die ethnologische (etnographische) Forschungen in Woiwodina zu führen hat. Für den Arbeitserleichterung der künftigen Forscher ist die Liste den veröffentlichten Fragebögen für die Tätigkeit im Lande beigegeben.